

LA CASA DE CATALUNYA-ARAGÓ
I MALTA: 1282-1412

per

ANTHONY LUTTRELL

Vice-Director de la British School de Roma

Malta i Gozo, dues petites i àrides illes situades entre Sicília i Àfrica al marge de la Mediterrània oriental i occidental, depengueren sempre de Sicília, sobretot perquè el terreny rocós i les limitades provisions d'aigua significaven que llur població havia d'importar els productes alimentaris. Tots els governants de Sicília, normands, Hohenstaufen i angevins, havien considerat que hauria estat perillós de permetre que Malta fos controlada per un poder hostil. Els maltesos reberen de moltes maneres la influència de llurs conqueridors successius, però l'isolament i la petitesa de les illes els ajudà a conservar les pròpies característiques; llur herència cristiana sobrevisqué els segles d'ocupació musulmana, així com llur llenguatge africà, més tard, perseverà a través dels segles de govern europeu. El 1282 Malta i Gozo eren governades pels reis angevins de Sicília i gaudien d'un petit grau de prosperitat com a avançada comercial dels genovesos i d'altres comerciants. Després de la conquesta de Sicília pels catalans, els maltesos reconegueren el nou règim. Quan Carles d'Anjou, rei de Nàpols, intentà d'usar Malta com a base per a la reconquesta de Sicília, la seva armada fou atracada allà per l'almirall català Roger de Llúria, que infligí una decisiva derrota als angevins en una gran batalla tinguda al port de Malta el 8 de juliol de 1283.¹

La importància de les illes era estratègica. Exportaven petites quantitats de cotó, però llurs provisions alimentàries eren insuficients; sofrien les incursions musulmanes, i eren durament explotades per magnats sicilians, als quals eren periòdicament cedides.² Malta tenia un bon port, que era un refugi, tant per als seus profitosos corsaris com per a les embarcacions que havien

¹ No existeix una història suficient de la Malta medieval, i el que hom ha escrit sobre ella és sovint molt confús. Molts dels detalls en G. ABELA, *Malta Illustrata*, edició ampliada per G. CIANTAR, 2 vols. (Malta 1772-1780), són inexactes. P. DE JOVÉ Y HEVIA, *Indagaciones acerca de la dominación de España en Malta de 1285 a 1530* (Madrid 1863), és breu i antiquat. Els treballs fonamentals són encara els articles i documents publicats per A. MIFSUD, *ArchMel*, II-IV (1914-1920), i per R. VALENTINI, *AStM*, V-XIII (1934-1942); vegeu també G. WETTINGER - M. FSADNI, *Peter Caxaro's Cantilena: a Poem in Medieval Maltese* (Malta 1968). Els registres reials de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, de Barcelona, contenen més aviat poc material referent a Malta, però les fonts per a la història siciliana, tant impreses com inèdites, són riques en referències. El mot *català* ha estat usat en el present treball amb el significat més ample de «catalano-aragonès». Així mateix, alguns noms estrangers, com Ruggiero Lauria, són donats en la forma catalana.

² Sobre el fons econòmic-geogràfic, vegeu B. BLOUET, *The Story of Malta* (London 1967), amb una bibliografia seleccionada.

estat desviades de llur ruta. Era un port d'escala per a les naus que feien comerç a Tunis i en altres llocs del nord d'Àfrica, però no es trobava en cap més important ruta de la mar, puix que les naus que anaven des de la Mediterrània occidental vers els mercats d'Egipte, Àsia i Bizanci solien passar des dels ports sicilians directament a Còron de Grècia, a Creta o a Xipre, mentre que les venecianes destinades a la Península Ibèrica, l'Atlàntic o el nord d'Àfrica usualment navegaven tot al llarg de la costa nord de Sicília. De fet, ni els genovesos ni els venecians no mostraren cap interès ferm per Malta durant aquest període; Venècia estava sovint aliada amb la Corona catalano-aragonesa, i els genovesos, cal suposar que s'adonaren que hauria estat difícil de retenir Malta mentre els catalans controlaven Sicília.³ Per a la Corona catalano-aragonesa i els comerciants de Barcelona i d'altres ports que constituïren una hegemonia econòmica i dinàstica estesa des d'Aragó, València i Catalunya fins a les illes de Mallorca, Sardenya i Sicília, era important que Malta i Gozo no estiguessin en mans enemigues. Les illes es trobaven a la precisa vora de llur *commonwealth* de la Mediterrània occidental, i mentre que el comerç català al nord d'Àfrica fou d'importància suprema, Malta no fou un port important en les rutes catalanes a Tunis.⁴ Ni fou un punt de pas cap a l'Orient, on, en tot cas, els interessos catalans foren sempre secundaris. Llocs com Xipre o Atenes oferien un interès de prestigi i podien ésser útils peons en el joc diplomàtic, però la Corona no estigué mai preparada per a dependre-hi recursos financers o navals.⁵ El visionari Ramon Llull, en una obra escrita poc després del 1300, suggeria que Malta havia d'ésser usada com a base de croades des de la qual hom podria evitar que els cristians fessin comerç il·legal amb els musulmans,⁶ però els governants catalans eren realistes i per a ells Malta no fou, per llargs períodes, més que una estació de frontera de menor importància en el marge oriental de llur imperi mediterrani.

En els anys immediats a la conquesta de Sicília, els catalans estimaren certament la importància de Malta per a la retenció de la mateixa Sicília i per a la influència d'ells al nord d'Àfrica. Ramon Muntaner, que fou governador de l'illa de Gerba, no lluny de la costa de Tunis, descriví com els catalans manifestaren llur joia quan el 1283 els arribaren rumors que el *castrum* de Malta havia caigut; Muntaner escrivia «que molt és reyal castell e bo, e aquest castell e la illa està bé axí a la illa de Sicília, com fa la pedra en l'anell».⁷

³ Detalls en A. LUTTRELL, *Venetians at Medieval Malta*, *MelHist*, III, núm. 1 (1960), 74-76.

⁴ Vegeu C. DUFOURCO, *L'Espagne catalane et le Maghrib aux XIIIe et XIVe siècles* (Paris 1966).

⁵ Aquesta tesi és discutida en A. LUTTRELL, *La Corona de Aragón y la Grecia catalana: 1379-1392*, *AEM* (propera publicació).

⁶ Text en A. GOTTRON, *Ramon Lulls Kreuzzugsideen* (Berlin-Leipzig 1912), 86.

⁷ *Chronik des edlen en Ramon Muntaner*, ed. K. LANZ (Stuttgart 1844), cap. 100.

La massa de la població maltesa passà als catalans, mentre el futur del regne de Sicília estava encara en dubte, potser, en part, com a resultat de l'opressió i de les imposicions tributàries angevines, i en part perquè depenien de Sicília per a les provisions de gra. El 9 de desembre de 1282 Pere *el Gran* havia nomenat un notari per a l'illa de Malta; el 23 de gener intervingué per protegir-hi un comerciant genovès. Per aquest temps Malta i Gozo havien demanat ajuda a Pere, i el governador angeví Dionigi de Barba actuava per Pere com a Justicier de Malta. El 27 de gener el rei Pere s'excusava de no enviar ajuda immediata, basant-se en la necessitat de reparacions de la seva armada i en el fet de no haver-hi allà un perill imminent; confirmava els privilegis dels maltesos, i concedia facilitats per tal que fos enviat el gra de Sicília a Malta. Pel febrer i març Pere negociava amb Matteo del Poggio per a la submissió del *castrum*, que era considerat inexpugnable. El 12 d'abril Pere escriví des de Messina a Manfredi Lancia, el seu nou Capità i Justicier de Malta i Gozo, i el 19 d'abril concedí un privilegi als homes de les dues illes a instància d'ells; Malta i Gozo havien de quedar incorporades perpètuament al reial *demanium et dominium*, com ho havien estat per un privilegi de l'emperador Frederic de Hohenstaufen que datava del període de la joventut de l'emperador, abans del 1198, i que fou expedit també en nom de la seva mare Constança d'Aragó.⁸

A l'estiu de 1283 la guarnició del *castrum* prop de la mar en el gran port de Malta fou socorreguda per l'armada angevína, la qual amenaçava així la posició de Pere a Sicília i les seves línies de forniment del nord d'Àfrica. Roger de Llúria arribà a temps per a evitar la completa pèrdua de les illes, amb la seva victòria del 8 de juliol de 1283, combatent els seus homes al crit d'«Aragó! Aragó! via sus! via sus!» Malta i Gozo foren reconquerides. Els habitants reberen bé Roger, i li donaren diners, joiells i provisions, i ell deixà darrera seu tres-cents *hòmens de catalans* per a la defensa d'aquells, puix que era impossible de prendre el *castrum* sense màquines de setge.⁹ El mateix *castrum* continuava resistint, i els angevins es preocuparen de proveir-lo almenys fins al febrer de 1284.¹⁰ Mentrestant els catalans bastien una hegemonia basada en la possessió de Sicília, en llur influència al nord d'Àfrica i en el control de les illes que es trobaven entremig. La conquesta de Malta fou completada per Manfredi

⁸ Texts en G. SILVESTRI, *De rebus regni Siciliae* (Palermo 1882), 316-319, 418-419, 422-423, 436-439, 611-612; apèndix, 19, 134, 141; cf. VALENTINI, VI, 26-31; VIII, 35-36.

⁹ MUNTANER, caps. 81-84; més detalls i referències en M. AMARI, *La guerra del Vespro Siciliano*, II (Milano 1886), 13-18; DUFOURCO, 263, erròniament data la batalla el 1284 i dona *Conrado* Lancia.

¹⁰ Onze cartes (setembre 1283 a febrer 1284) en V. LAURENZA, en *ASiM*, V (1934), 157-168, i R. MOSCATI, *ibid.*, VII (1936), 507-508. VALENTINI, VI, 31, erròniament data la del 21 de novembre de 1283 el 1284; de fet, el *castrum* probablement caigué a la primera meitat del 1284.

Lancia, Capità de Malta i parent de Roger de Llúria; el mateix Roger prengué i adquirí títols a Gerba i Querquens, i establí una mena de principat marítim entre Sicília i Àfrica.¹¹ Aquests fets no es desenrotllaren sense oposició. Una armada angevina des de Calàbria desembarcà a Malta a la primavera de 1287, reprengué el *castrum*, i després atacà Augusta a Sicília.¹² A Avinyó, el 16 de juny de 1290, Carles d'Anjou, rei de Nàpols, reconegué les antigues reclamacions al comtat de Malta d'un cert Andreolo, que es declarava preparat per a atacar l'illa; era probablement el capità de mar Andreolo de Mari, de Gènova, i Carles potser esperava una ajuda genovesa per a l'empresa.¹³ De fet, Andreolo aviat es passà als catalans, i per l'octubre de 1292 havia estat reconegut com a comte de Malta pel rei Jaume de Sicília, que estava ben assabentat de la importància de les illes. El 1287 Jaume insistia que qualsevulla que fossin les condicions que s'acordessin per a una pau amb els angevins, ell continuaria retenint, no solament Sicília, sinó també Malta, Gozo, Pantellària, les illes Lípari i l'alfòndec conjunt sículo-català a Tunís; i repetia aquesta insistència el 1290. Pocs anys més tard, a Barcelona, el 27 i 28 d'octubre de 1292, havent esdevingut rei d'Aragó així com de Sicília, Jaume donà ordres per al reforçament de la guarnició i el castell de Malta.¹⁴

La situació en general a la Mediterrània occidental esdevingué encara més confusa el 1296, després que Jaume renuncià a la Corona de Sicília i que el seu germà més jove, Frederic, fou elegit rei de Sicília, amb disgust de Jaume. Per algun temps Malta perillà davant Jaume i Roger de Llúria, que conservava el control de Gerba. El 25 de març de 1296 Frederic nomenà Roger almirall de Sicília, però aquest abandonà aviat Frederic, i el 2 de juliol de 1297 Jaume el nomenà de nou almirall de Catalunya-Aragó.¹⁵ Malta i Gozo foren atacades i devastades per una armada catalana, segons sembla, el 1297,¹⁶ un pas que no tingué una clara motivació, però que serví com a demostració a Frederic del poder català en el mar. Després Roger de Llúria lluità també pels angevins, i el 22 d'abril de 1300, Carles d'Anjou, rei de Nàpols, que ja havia fet Roger almirall de Nàpols, l'investí, a ell i els seus hereus, a perpetuïtat, amb el comtat de Malta;¹⁷ a la mort de Roger, pel gener de

¹¹ Cf. DUFOURCQ, 259-268 *et passim*.

¹² Text del 15 de maig de 1287 en MOSCATI, 508-509.

¹³ Text en LAURENZA, 168-169: cf. VALENTINI, VII, 38-40.

¹⁴ Texts en G. LA MANTIA, *Codice diplomatico dei re aragonesi di Sicilia*, 2 vols. (Palermo 1917-1956), I, 364-365, 466-467; II (ed. A. DE STEFANO - F. GIUNTA), 309, 317-318.

¹⁵ DUFOURCQ, 341, 408-409.

¹⁶ L'atac fou descrit en una protesta de Frederic datada a Palerm, 13 de febrer de 1298: text en H. FINKE, *Acta Aragonensia*, III (Berlin 1923), 68-70.

¹⁷ Text en LAURENZA, 169-171; nombrosos autors segueixen ABELA, I, 732, en confondre Llúria amb Roger de Flor.

1305, el títol passà al seu fill Rogeró, però el seu govern a Gerba no tingué eficàcia i fou de curta durada.¹⁸

La posició de Malta i de Gozo respecte a la Corona de Catalunya-Aragó fou alterada quan el rei Jaume renuncià al regne de Sicília. Per uns vuitanta anys les illes foren governades pels reis de Sicília, els quals eren sempre membres de la casa catalano-aragonesa, i Sicília continuà dinàsticament, políticament i econòmicament formant part del *commonwealth* comercial dominat des de Barcelona; malgrat moments de tensió, les illes romangueren així dintre la unió dels països de la Corona catalano-aragonesa.¹⁹ De fet, el 7 d'octubre de 1345 el rei de Sicília autoritzà el cònsol català de Messina a nomenar un vice-cònsol a Malta i a Gozo.²⁰ Políticament, la Corona de Sicília continuà la pràctica d'atorgar les illes com a comtat. Després de la revolta de Roger de Llúria contra el rei Frederic, el 1297, les illes li foren confiscades i retornaren a la *curia* reial. El 1300, Frederic meditava la infeudació del *castrum* de Malta als genovesos,²¹ però després les illes foren concedides, segons sembla, a Luchina Alagona, de la qual passaren al seu marit Guglielmo Raimondo Moncada; i el 1320 retornaren a la Corona quan el rei Frederic les canvià per Augusta i altres llocs que foren atorgats a Moncada.²² Malta i Gozo foren més tard concedides a Guglielmo, fill petit del rei Frederic. Llavors, pel setembre de 1330, el rei confirmà un document pel qual Guglielmo cedia les illes al seu germanastre Alfonso Federigo d'Aragó, fill natural del rei; ell havia de gaudir de la *jurisdictio criminalis* i del *merum et mixtum imperium*. A la mort d'Alfonso Federigo, que fou per l'agost de 1349 al més tard, Malta passà al seu fill més gran, Pietro Federigo, senyor de Salona a Grècia, on ell residia. De tota manera, pel març de 1350 Pietro Federigo d'Aragó fou acusat de pirateria pels venecians; després fou privat dels seus títols grecs, i el 1355 havia mort.²³ Ell també perdé Malta i Gozo, les quals, a petició de llurs habitants, foren incorporades de nou al reial *demanium* per un document del rei Lluís datat el 7 d'octubre de 1350. Per aquest temps havia aparegut una norma clara. La Corona concedia Malta i Gozo als podes-

¹⁸ MUNTANER, cap. 248; cf. DUFOURCO, 430-432, 579.

¹⁹ Cf. A. LUTTRELL, *Malta and the Aragonese Crown: 1282-1530*, «Journal of the Faculty of Arts: Royal Malta University», III, núm. 1 (1965), que tracta el present tema més generalment i des del punt de vista de Malta més que no pas del de Catalunya. Vegeu també la bibliografia en S. TRAMONTANA, *La Spagna catalana nel Mediterraneo e in Sicilia*, NRSI, 50 (1966).

²⁰ Text en A. CAPMANY Y MONPALAU, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Edició revisada, II, part 1 (Barcelona 1962), 232.

²¹ Text en *Liber Iurium Reipublicae Genuensis*, II (Torino 1867), 415-418.

²² Referències en V. D'ALESSANDRO, *Politica e società nella Sicilia aragonese* (Palermo 1963), 25, 54-56, 58 nota 81, 67. La idea que Giovanni, fill del rei Frederic, fou fet comte de Malta sembla originar-se en ABELA, I, 732-733.

²³ Texts en A. RUBIÓ I LLUCH, *Diplomatari de l'Orient català: 1301-1409* (Barcelona 1947), 253, 298-299, 482-485; cf. R.-J. LOENERTZ, en *AFP*, XXV (1955), 174-175. Alfonso Federigo era encara comte el 1335 (text parcial en MIFSUD, III, 277 nota 1).

rosos magnats sicilians o als fills petits dels reis; la població, anhelosa d'escapar de l'explotació dels cobdiciosos comtes, demanava la reincorporació al reial *demanium*; la Corona satisfieia aquesta petició a perpetuïtat, però després, en un moment de debilitat, concedia una vegada més el comtat. Els comtes tenien certs poders, tals com el nomenament de capitans i justiciers i l'exercici del *merum et mixtum imperium*, però les illes eren encara part del regne de Sicília; llurs *universitates* continuaven gaudint dels seus privilegis, la Corona i l'almirall de Sicília continuaven imposant taxes i exercint certs poders a les illes, i eclesiàsticament Malta continuava sofrint els interdictes imposats pel Papat al regne de Sicília.²⁴

Aquesta norma del govern sículo-català a Malta fou amenaçada quan el 1356 les tropes de Joana d'Anjou, reina de Nàpols, prengueren Messina i Palerm. El 30 de març de 1357 Joana publicà un diploma infeudant el comtat de Malta i Gozo al seu poderós privat, el florentí Niccolò Acciaiuoli, gran senescal del regne de Nàpols; cada any, per la festa de la Pentecosta, ell havia de proporcionar «el servei d'un esclau negre, vestit de robes carmesí i banyat la nit abans...». Els napolitans foren aviat expulsats de la mateixa Sicília i el perill passà, bé que el títol de Malta fou heretat per Angelo Acciaiuoli, fill de Niccolò, que l'usava encara quan redactà el seu testament el 1391.²⁵ Els homes de Malta mantenien llur fidelitat, i pel gener de 1357 Frederic adreçava una lletra a Giacomo de Peregrino, el seu capità, justicier i castellà a les illes.²⁶ No obstant això, l'amenaça havia estat ben real, i els Acciaiuoli no eren amics de la Corona catalano-ara-gonesa, que sofria rigorosament per les seves activitats a Grècia, on Nerio Acciaiuoli, un altre fill de Niccolò, havia esdevingut senyor de Corint i el més gran enemic dels catalans a Tebes i a Atenes.²⁷ Mentrestant, el 29 de desembre de 1360 el rei Frederic de Sicília concedí el comtat de Malta i Gozo a Guido Ventimiglia, capità de Tràpani. De tota manera, no hi anà, i el 1362 morí.²⁸ El comtat tornà al reial *demanium*, però el 4 de maig de 1366 fou infeudat a perpetuïtat a Manfredi Chiaramonte, almirall de Sicília. Malta estava ja en revolta, i el 5 de maig el rei concedí Terranova, a Sicília, a Chiaramonte *usque ad acquisitionem insularum Meliveti et Gauditii*.²⁹ El malestar continuà i el 1371 els genovesos en prengueren avan-

²⁴ VALENTINI, VII, 46-51.

²⁵ Texts en J. BUCHON, *Nouvelles recherches historiques sur la principauté française de Morée*, II (Paris 1843), 138-143, 163, 204-214; cf. VALENTINI, VII, 51-53.

²⁶ Text en G. COSENTINO, *Codice diplomatico di Federico III di Aragona, re di Sicilia: 1355-1377*, I (Palermo 1855), 322-323.

²⁷ LOENERTZ, 134, 137, 143, 152-155, 194-195.

²⁸ Detalls en D'ALESSANDRO, 97 nota 39, 99 nota 51.

²⁹ Text en A. INVEGES, *Carthago Sicula*, en J. GRAEVIUS, *Thesaurus Antiquitatum...* XII (Leyden 1725), 176. Una variació en el segon document, escrit en sicilià i datat a Malta, 12 abril 1369, es troba

tatge, enviant deu galeres a saquejar Malta, que ells consideraven un refugi de corsaris.³⁰ El 1372 el *castrum* fou reconquerit, i pel novembre el rei Frederic visità personalment Malta per calmar la rebel·lió.³¹ El 31 de gener de 1376 Frederic nomenà capità de Malta un altre dels seus parents, Giovanni Federigo d'Aragó, i li ordenà d'anar-hi en persona.³²

Frederic morí el 27 de juliol de 1377 i deixà el regne de Sicília a la seva filla Maria. Una part dels magnats la reconegué com a reina, però Pere de Catalunya-Aragó tenia també títols per al regne, i d'això se'n seguí un llarg període de lluita civil, la qual es veié complicada pel cisma en l'Església romana. Malta es trobava naturalment compromesa en aquestes lluites. Diversos anys abans, la Corona catalano-aragonesa havia ja mostrat una temptativa d'interès per l'illa. Pel juny de 1370, Elionor de Sicília, germana de Frederic, que havia esdevingut reina de Catalunya-Aragó, escriví al seu germà reclamant el dot de la seva germana Blanca de Sicília, que s'havia casat amb el comte d'Empúries; ella suggeria que, puix que els diners no es veien propers, Frederic transferís a la Corona catalano-aragonesa els ducats de Neopàtria i d'Atenes, o bé *totes les rendes e drets* de Malta i Gozo fins a tenir el dot pagat.³³

En el seu testament, Frederic deixà el comtat de Malta al seu fill natural Guglielmo,³⁴ però aquesta provisió sembla no haver tingut efecte. Després de la mort de Frederic, Pere de Catalunya-Aragó assegurà els seus drets sobre Malta i Gozo confirmant, en documents de l'1 i del 18 de setembre de 1380, els títols del comtat de Ludovico Federigo d'Aragó, comte de Salona, l'ajuda del qual a Grècia estava anhelós de captar-se. Ludovico Federigo era un nebot de Pietro Federigo d'Aragó que havia estat desposseït del comtat de Malta el 1350, però romania a Grècia, on morí el 1382; les seves reclamacions i els seus títols passaren a la seva muller Helena Cantacuzena. Ell no tingué influència sobre els esdeveniments de Malta, i ni la seva vídua ni la seva filla Maria no sembla que reclamesin el comtat de Malta.³⁵ Mentrestant la jove reina Maria partia de Sicília i anava a la Península Ibèrica, on es maridava amb Martí, fill de Martí, duc de Montblanc, i nét del rei Pere; les reclamacions de Pere a Sicília

impresa en E. GENTILE, en *ASiM*, VIII (1937), 392-393. VALENTINI, VII, 54-58, atribueix la revolta de sis anys a la infeudació perpètua del maig de 1366, però llavors, segons sembla, ja estava en moviment.

³⁰ U. FOGLIETTA, *Dell'istorie di Genova* (Genova 1597), 305.

³¹ VALENTINI, VII, 55.

³² Texts en RUBIÓ, 443-444; cf. LOENERTZ, 178. Les notícies de tres germanes de la casa d'Aragó establertes a Malta (veg. ABELA, II, 261-263, 380-381, 468-472; MIFSUD, III, 276) s'haurien de referir, segons sembla, a membres de la família Alagona (VALENTINI, VII, 447 nota 115).

³³ Text en RUBIÓ, 413-415.

³⁴ Segons G. ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, II (Zaragoza 1610), 370.

³⁵ Texts en RUBIÓ, 480-485, 501; cf. LOENERTZ, 177.

es transferiren a la jove parella. Mentrestant el control efectiu a Sicília passava a quatre grans magnats, els *quattro vicari* — Artale Alagona, Manfredi Chiaramonte, Francesco Ventimiglia i Guglielmo Peralta —, que dividiren el regne en esferes d'influència i presidiren una mena d'anarquia controlada. Malta, segons sembla, caigué sota el control de Manfredi Chiaramonte, el més poderos dels *vicari*. A petició de Chiaramonte, el 15 de juny de 1380 fou feta una còpia notarial d'un document reial reconeixent les seves reclamacions de Malta;³⁶ continuà titulant-se ell mateix comte, i el 1388 guià una expedició que s'apoderà de l'illa tunisenca de Gerba, possiblement usant Malta com a base.³⁷ En el testament de Manfredi, datat el 8 de setembre de 1390, ell s'intitulava *comes Meliveti* i, amb certes condicions més aviat complicades, proveïa que el *comitatus* de Malta i l'*insula* de Gozo passessin a la seva filla més gran Elisabetta Chiaramonte, esposa de Niccolò Peralta, com a dot.³⁸

Pel març de 1392, Martí, duc de Montblanc, arribà a Sicília per tal d'assegurar les reclamacions conjuntes del seu fill Martí i de Maria de Sicília, esposa de Martí *el Jove*. Ell pretenia d'assegurar de nou el predomini català a l'illa i d'invertir el llarg procés pel qual el poder havia passat de la Corona als barons, un programa que no fou completat fins el 1397. Durant aquests cinc anys Malta romangué a la mercè dels magnats. El duc esperava d'influir en certs barons concedint-los el comtat de Malta. Així, a Barcelona, el 12 de novembre de 1391, ja havia aprovat diversos capítols enviats per Giacomo Alagona des de Sicília; *inter alia* confirmava la possessió de Malta per Giovanna Alagona, neboda de Giacomo, amb la condició que ella es casaria *cum consilio* de la Corona.³⁹ Sembla que aquest acord romangué lletra morta, perquè alhora que els Chiaramonte eren declarats rebels, el duc confiscà Malta i Gozo a Andrea Chiaramonte, al qual havien passat després de la mort del seu pare Manfredi durant la primera meitat del 1391, i les concedí, el 2 d'abril de 1392, a Guglielmo Raimondo Moncada, ferm defensor dels catalans. Pel juliol de 1393 aquesta concessió fou revocada pel duc, que, el 5 de juliol, concedí les illes a Artale Alagona, nebot d'Artale Alagona, el difunt *vicario*, que resistia als catalans a Aci, en un intent de pacificar-lo; Moncada havia d'ésser indemnitzat amb terres a Sicília. El 16 de juliol el fill de Moncada havia arribat a Malta en una galera reial, i el 24 de juliol

³⁶ El cità GENTILE, 393, nota 2. Per al que segueix, vegeu el fons general en D'ALESSANDRO i en F. GIUNTA, *Aragonesi e catalani nel Mediterraneo*, I (Palermo 1953); però aquests treballs no tracten de la història de Malta.

³⁷ Detalls en VALENTINI, VII, 56-59.

³⁸ Text en G. PIPITONE-FEDERICO, *Il testamento di Manfredi Chiaramonte*, en «Miscellanea di archeologia, storia e filologia dedicata al Prof. Antonino Salinas» (Palermo 1907), 332-339.

³⁹ Text en D'ALESSANDRO, 327-329.

havia lliurat l'illa als oficials d'Alagona. Aquesta providència es trencà tot seguit. Alagona refusà de lliurar Aci i altres terres de Sicília, i el 25 de juliol el duc féu saber a Orlando de Castro, lloctinent d'Alagona a Malta, que les illes havien retornat a la Corona i que ell s'havia de considerar oficial reial; el duc també deslligava els vassalls d'Alagona a Malta de llur fidelitat a ell. Hi hagué unes semblants negociacions el 1394, i un document reial del 31 de juliol tornà a confirmar Alagona com a comte de Malta.⁴⁰ El 12 d'agost de 1394 el duc ordenà que fos donat a Moncada el feu de Campetro com a permuta amb Malta.⁴¹ Martí continuà reconeixent el títol d'Alagona,⁴² i un visitant de Gozo i Malta pel juny de 1394 informava que les dues illes estaven sota el govern d'Alagona.⁴³ Vers la fi del 1394 el duc de Montblanc envià Raimondo Abella, a qui havia confiat dues galeres *in corso*, per tal de recuperar Malta i Gozo d'Alagona, el qual les havia alçades en revolta contra la Corona, i d'establir una nova administració;⁴⁴ tampoc no hi hagué èxit.

Els catalans vanceren només lentament l'oposició dels barons sicilians. Les forces d'Artale Alagona es mantingueren encara a Aci de Sicília i a Malta, i el 1396 Alagona atacà les costes de Sicília amb dues galeres que, segons sembla, havia armat a Malta, on és possible que hagués anat. Ell esperava de rescatar la seva esposa i un fill a Aci, però, havent fallat en el projecte, se sotmeté al duc de Montblanc i fou reposat en el comtat de Malta, solament per a rebellar-se de nou pocs dies més tard.⁴⁵ Una vegada més, Malta i Gozo foren confiscades per la Corona, i el 13 de desembre de 1396 foren concedides, aquesta vegada com a marquesat, a Guglielmo Raimondo Moncada.⁴⁶ Pel gener de 1397, Moncada estava també en revolta a Sicília,⁴⁷ bé que era reconegut com a marquès de Malta — *lu Magnificu Markisi di Malta* — en documents reials del febrer i del març.⁴⁸ El mateix Moncada escriví, com a marquès de Malta, des d'Agrigento, el 6 d'abril, al capità i a la gent de Malta que els enviava missatgers per rebre llur homenatge, i des d'Augusta, el 5 de juny, exhortant els homes de Malta, dels quals havia rebut una

⁴⁰ Detalls en I. LA LUMIA, *I quattro vicari*, *ASIt*, III ser., V, part 2 (1867), 145, 176-177, 181-182, 205; MFSUD, III, 280-281; VALENTINI, VII, 59-61; GIUNTA, I, 200-201; D'ALESSANDRO, 135-137. Els detalls d'aquesta complexa història són encara confusos.

⁴¹ Text en F. GUARDIONE, en *ASISOr*, I (1904), 90-91.

⁴² Texts de 22 i 25 d'agost de 1394 en *ibid.*, 95-97.

⁴³ *Relation du pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni, notaire italien: 1394-1395*, ed. L. LEGRAND, *ROL*, III (1895), 578-579.

⁴⁴ Documents de 15 de desembre de 1394 (citats per LA LUMIA, 205) i 23 de maig de 1395 (text en ABELA, II, 390).

⁴⁵ ZURITA, II, 422. En algun moment abans del 4 de maig de 1396, el duc havia enviat una galera reial comandada per Bertrando Lancia a Malta «super quibusdam tractatis factis super reductione castri Iacis» (citat per LUTTRELL, *MelHist*, III, núm. 1, 77, nota 12).

⁴⁶ Segons ZURITA, II, 422 v.

⁴⁷ D'ALESSANDRO, 152, nota 127.

⁴⁸ Texts en G. BECCARIA, en *ASiSic*, XIII (1888), 361-363, i en G. LAGUMINA, *ibid.*, XVI (1891), 327, 331.

delegació, a servir-lo i a obeir-lo.⁴⁹ Després, el 16 de novembre de 1397, fou formalment destituït de Malta i de Gozo, les quals una vegada més havien estat usades com a centre de resistència baronial a les pretensions catalanes a Sicília.⁵⁰

Els maltesos es trobaven en un estat desesperat després de dècades d'exploració pels insubordinats comtes que havien arruïnat les illes, confiscant moltes terres i oprimint la població. Per això les *universitates* demanaven a la Corona que les illes retornessin al reial *demanium*. Alguns maltesos havien, de fet, resistit als rebels baronials, i Martí de Sicília perdonà les illes. A Siracusa, el 16 de novembre de 1397, foren reincorporades al *demanium* i entraren en un període de govern reial directe, i pel febrer de 1398 foren eximides de pagar diversos impostos i taxes reials. Al mateix temps, un nombre de defensors de la Corona que havien sofert sota Alagona i Moncada foren recompensats amb terres de la Corona; un feu confiscat fou concedit pel febrer de 1398 a *Arnaldus Gueraldus civis civitatis Barchinone*. L'efecte d'aquestes concessions en les rendes reials, de les quals els castells de Malta i Gozo s'havien de mantenir, fou tan seriós que pel novembre de 1399 aquelles foren revocades. La taxació imposada per Martí era gravosa, però era designada per a proveir a la defensa de les illes contra corsaris i incursions.⁵¹ Els documents reials s'expedien encara en els noms dels dos Martins i de Maria *omnes tres consedentes, conregentes et conregnantes*, bé que Martí *el Vell* esdevingué rei d'Aragó i partí vers els seus regnes peninsulars després de la mort del seu germà el rei Joan el 1396. Martí *el Jove* fou deixat per a governar Sicília sota una forma de *conreggenza*, que permetia al seu pare de mantenir un control estricte sobre els afers sicilians, fins i tot després d'haver sortit ell de l'illa. Malta i Gozo eren en realitat governades pel rei de Catalunya-Aragó.

De tota manera, durant la major part del segle XIV, els contactes hispànics foren més aviat limitats. Alguns dels tres-cents catalans deixats a Malta i a Gozo per Roger de Llúria el 1283 podien haver-se establert allà. Hi havia alguna activitat econòmica catalana a les illes, però és dubtós que els catalans nomenessin mai el vice-cònsol a Malta i a Gozo que el 1345 foren autoritzats a nomenar. El 1356 un cert Joan Marserio, català, viatjava de Sicília a Malta per residir-hi i fer negocis a l'illa de Lampedusa.⁵²

⁴⁹ Texts de MIFSUD, III, 289-290, donant les dades com «agringenti vi. aprilis [4a inis 1396]», i «Auguste v. iunii v. inis» [la qual dona 1396]; el primer any el facilità una còpia i és impossible. VALENTINI, VII, 63, en citar el manuscrit, dona 6 d'abril de 1396 i 5 de juny de 1397. Probablement tots dos documents daten del 1397, però han de quedar en dubte.

⁵⁰ Text citat en VALENTINI, VII, 61-62.

⁵¹ Texts i detalls en *ibid.*, V, 13-20, 37-54; VII, 61-65, 406-415; XIII, 15-20, 35-36.

⁵² Document del 1356, citat en COSENTINO, 246.

Una visita típica era la que s'esperava que tingués lloc el 1362 quan Francesc Ros projectava de viatjar de Sardenya a Malta per tal de rebre d'Arnaldo Cirera, habitant a Malta, tres peces de tela que un cert Bernardo Giraldi, de Càller, havia llegat al seu germà Francesco.⁵³ A Arnau Guerau, de Barcelona, li fou concedit un feu a Malta el 1398, però potser no hi residí. El Guerau Desguanes que el rei Martí envià per cobrar taxes a Malta el 1405 i que fou nomenat castellà del castell prop la mar,⁵⁴ possiblement havia vingut directament de Catalunya a establir-se a Malta; la família no aparegué a Malta abans del 1400 aproximadament, però *Antonius de Isguanes* fou un dels sis majors terratinents de Malta el 1408.⁵⁵ No sembla que els Desguanes s'haguessin establert a Sicília, però la major part dels altres maltesos notables amb noms catalans pertanyien a famílies establertes allà des de feia molt de temps.

En l'esfera eclesiàstica el rei tenia dret de presentar candidats per a l'elecció a seus episcopals dins el regne de Sicília. Del 1393 endavant, Martí *el Vell* intentà de col·locar els propis candidats, operació complicada pel cisma en l'Església romana, perquè mentre els seguidors dels papes avinyonesos anaven a favor dels catalans, la clerecia romanista defensava els rebels baronials. Els candidats proposats pel rei eren principalment sicilians, el major interès dels quals estava probablement en els béns de la seu maltesa que es trobaven a Sicília; i quan el rei proposà Giovanni de Pino el 1393, alguns dels canonges de Malta residien de fet a Catània. El 16 d'agost de 1408 el rei Martí concedí a Miquel de Letras els béns del bisbat de Malta per a tenir-los *in commendam*,⁵⁶ i pel gener de 1410 Martí *el Vell*, que havia succeït el seu fill com a rei de Sicília, havia nomenat un confessor reial, el franciscà Joan Eiximeno, de Mallorca, per a administrar *ad vitam* la seu de Malta, *veents que la esgleya de Malta, per tal com era destituïda de idòneu pastor, era mal servida*.⁵⁷ És probable que ni Miquel de Letras ni Joan Eiximeno no anessin a Malta abans del 1412, i en general molt pocs hispànics reberen beneficis a l'església maltesa.

Malta i Gozo foren, en el fons, una part, bé que una part més aviat especial, del regne de Sicília. Les illes es trobaven dins l'ambient general dels països de la Corona catalano-aragonesa, però al marge dels interessos

⁵³ Document (de Càller), citat en VALENTINI, VII, 53.

⁵⁴ Texts de 1398 i 1405 en *ibid.*, V, 43-46; VIII, 73; cf. VIII, 412-415.

⁵⁵ Text en R. GREGORIO, *Bibliotheca Scriptorum...* II (Palermo 1792), 498.

⁵⁶ Texts en B. FIORINI, *Il comm. Abela e la cronologia episcopale di Malta*, «G. F. Abela: Essays in his Honour by Members of the Malta Historical Society...» (Malta 1961), 106-109. *Nicolaus Boneti*, OFM, creat bisbe pel novembre de 1342, pot haver estat un català; bé que anà a Malta, la seva possessió fou extremament breu, perquè morí abans de l'octubre de 1343 (*ibid.*, 94, 105, nota 70).

⁵⁷ Text en A. RUBIÓ I LLUCH, *Documents per l'Història de la cultura catalana mig-èval*, I (Barcelona 1908), 446.

dels seus governants a la Península Ibèrica; foren regides per una branca de la casa de Catalunya-Aragó, però no controlades directament per la Corona, llevat dels períodes posteriors al 1282 i al 1392, quan els governants de Catalunya-Aragó estigueren directament preocupats per Sicília i també, doncs, per Malta. Després de la mort de Martí *el Jove* el 1409, les *universitates* de Malta i de Gozo adreçaren capítols a Martí *el Vell*, tot presentant queixes, però accentuaven llur adhesió a la Corona. Quan Martí *el Vell* morí el 1410 sense un hereu evident, la regència a Sicília fou disputada entre la reina Blanca, vídua de Martí *el Jove*, i Bernat Cabrera, el gran justicier, que prengué el control de Gozo i amenaçà Malta. De tota manera, Francesco Gatto mantingué Malta com a capità per la reina Blanca, i el 24 de juny de 1411 ella li donà permís per a reduir Gozo a l'obediència *per la inclita casa di Aragona*.⁵⁸ Els maltesos reconegueren el nou rei d'Aragó i Sicília, Ferran d'Antequera, que fou elegit a Casp el 1412, i els seus capítols del 1416 semblaven tornar al temps de Martí, quan Malta fou *reducta a lu sou naturali signuri, zo esti a la sacra casa di Aragona*.⁵⁹ La nova dinastia, amb els seus ben diferents interessos italians i mediterranis, portà Malta i Gozo a un contacte molt més estret amb la Corona catalano-aragonesa, la política de la qual fou un factor decisiu per al destí de les illes en el segle xv. No fou, en realitat, fins després del 1412 que les influències catalanes i aragoneses a Malta esdevingueren poderoses.⁵⁰

⁵⁸ Text del 1409 i altres detalls en VALENTINI, VII, 419-428; VIII, 73-79.

⁵⁹ Text en S. GIAMBRUNO - L. GENUARDI, *Capitoli inediti delle città demaniali di Sicilia* (Palermo 1918), 366-367.

⁶⁰ Almenys, segons l'evidència disponible. Sense un treball molt més detallat és impossible de dir si els pobladors amb noms hispànics havien vingut directament de la Península Ibèrica o pertanyien a famílies de llarg temps establertes a Sicília. Per exemple, el *Jaymucio Catalano* que posseïa terres a Gozo abans del 1372 pot haver estat un sicilià i no (com pretén VALENTINI, XIII, 13, nota 44) una «prova della espansione catalana in queste isole». Les conclusions d'aquest esbós preliminar poden ésser modificades per recerques posteriors, especialment entre les fonts d'Espanya que sovint han restat inconegudes.